

BÉKÉSI JÚLIA BOGLÁRKA *

Hogyan ne szelídítsünk kisebbséget

Lagzi Gábor: *Ellenzékiség és együttműködés között. Ukránok a két világháború közötti Lengyelországban (1918-1939)*. Budapest: L'Harmattan Kiadó, ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, Kelet-európai Monográfiák, 3., 2015. 254 oldal

Lagzi Gábor történész, polonista 2015 nyarán jelentette meg legújabb monográfiáját, mely a 2007-ben megvédett doktori disszertációjának bővített és javított változata. A szerző – végzettségének és érdeklődésének megfelelően – megmaradt a közép-európai régió vizsgálatánál, hiszen jegyez egy kötetet a rendszerváltás utáni lengyel keleti politikáról,¹ a 20. századi baltikumi keresztény egyházak történetéről,² legújabban pedig „belekóstolt” a társadalomtudományon belül értelmezendő várostörténetbe is.³

A könyv abban az értelemben mindenképpen hiánypótlónak mondható, hogy habár a jelenkori magyar közvélemény naprakész, de részleges ismeretekkel rendelkezik az Ukrainát érintő eseményekkel kapcsolatban, ám a nemzet korábbi történelmét némi

* A szerző politológus, valamint 2017-ben végzett nemzetközi tanulmányok mesterszakon. Email: bekesijuci48@gmail.com.

¹ Lagzi Gábor: *A lengyel keleti politika. Lengyelország keleti szomszédság és nemzetpolitikája, 1989–2009*. Budapest: Terra Cognita Alapítvány, 2011.

² Lagzi Gábor: *Keresztény egyházak a Baltikumban a 20. században. Katolikusok, evangélikusok, orthodoxok*. Budapest: Historia Ecclesiastica Alapítvány, 2013.

³ Lagzi Gábor: *Városok a határon. Wrocław, L'viv és Vilnius multikulturalizmusa a múltban és a jelenben*. Budapest: Gondolat Kiadó, 2016.

homály fedi. Ahogyan az író is utal rá, mind az „ezeréves barátunk” Lengyelország, mind pedig a legnagyobb keleti szomszédunk, Ukrajna történelmét illetően a magyar történetírás nem a legbőkezűbb (Kárpátalja tekintetében azonban jobbnak tűnik a helyzet).

Mindezen felül talán érdemes a szomszédos államokban a kisebbségi lét keretei közé szorult magyarság szemüvegén keresztül is szemlélni a könyvben leírtakat. A szerző több helyen megjegyzi, hogy a mű nem csupán kisebbségtörténet: habár a felépítése elsősorban kronologikus, számos társadalom- és politikatörténeti vonatkozást, valamint gazdasági összefüggést tartalmaz. Politikatudományi szempontból értékelendő, hogy a szerző mindezek mellett nem feledkezik meg a nemzetállami léttől dölyfösséig ittas többség és csupán a léteért is gyakran büntetett kisebbség kontextusáról sem.

Az író meglehetősen gazdag forrásanyagból dolgozik, ami egy politika- és társadalomtörténeti összefoglalótól elvárható. A témába vágó lengyel szakirodalom gazdag, sokszor újszerű megközelítésű. Ami első látásra meglepi a tudományterületen jártas olvasót, az a levéltári források hiánya. Ám a szerző kitér a technikai nehézségekre – így az anyagi lehetőségek végességére, valamint a földrajzi szétszórtságra, illetve arra a tényre, hogy két évtizeddel a rendszerváltás után nehéz az új információkat magába hordozó forrásanyagok feltárása.

A monográfia a korabeli Európa legnépesebb kisebbségét – amely a lakhelyén valójában többséget alkotott – állítja a vizsgálódásának középpontjába. Azt az 1918-ban újjászületett lengyel államban élő mintegy ötmillió ukránt, akik a keleti-délkeleti területen alkottak összefüggő közösséget és az összlakosság mintegy egyhatodát tették ki. Egy olyan közösségről beszélünk, amelynek attól a többségi nemzettől kellett tartania, amely maga is egyfajta „pozícionálási kényszerben” volt a két nagyhatalom, a Szovjetunió és Németország között. Ebben a paranoid helyzetben, valamint a nemzetközi viszonyok olykor száznolcvan fokot vevő sodrásában pillanthatunk be a lengyelek és az ukránok kapcsolattörténetébe.

Az előszó áttekintést ad a könyv szerkezeti felépítéséről. A historiográfiai felütést követően a harmadik fejezetben szó esik a Keleti Végék (Kresy Wschodnie) történetéről. A szerző egészen a 18. századig nyúluk vissza, és rámutat ennek a területnek a

különlegességére, nyelvi, etnikai, vallási értelemben vett „átmenetiségére”, illetve diffúz voltára. Ezt követően szó esik a föderalizmus és az inkorporáció lengyel politikai hagyományairól. Az előbbi a szocialista mozgalomhoz tartozó, későbbi „országalapító” Józef Piłsudski nevéhez fűződik, és az egymás mellett élő népek lengyel vezetésű államalakulatát célozta meg. Az utóbbi pedig a kisebbségekkel intoleráns, a modernkori nacionalizmus talaján álló nemzeti-demokrata Roman Dmowski nevéhez köthető.

A szerző – érthető okoknál fogva – nagy teret szentel az ukrán nemzeti mozgalom bemutatásának. Különös szerepet szán az Osztrák-Magyar Monarchiához tartozó Galiciának, amelyről elmondja: *„mind a lengyelek, mind az ukránok saját Piemontjukat látták benne.”* A terület mindkét nép számára esélyt jelentett az önálló államiság megteremtéséhez. Habár a nemzetiségi arányok kiegyenlítettek voltak, a bécsi vezetés a teljes társadalmat alkotó lengyelséget favorizálta ebben a tartományban (galíciai autonómia). Azt sem szabad elfelejteni, hogy a cári Orosz Birodalomban az ukránok létszámukban ugyan többen voltak a galíciai testvéreiknél, de a nemzeti fejlődésük szempontjából alávett helyzetben voltak.

1918-ban létrejöhett a független lengyel állam. Ehhez persze elengedhetetlen volt a nemzetközi események kedvező alakulása (a három felosztó hatalom egyidejű veresége.) Innentől azonban Józef Piłsudski marsallnak köszönhetően szomorú sors várt a galíciai ukránok nemzetállami törekvéseire. Még a nemzetiségi kérdésben „liberálisan” gondolkodó politikus (akárcsak a lengyel politikai elit döntő többsége) is elképzelhetetlennek látta a szabad Lengyelhont Galícia nélkül. Ez azonban Piłsudskit nem akadályozta meg abban, hogy szövetséget kössön a „másik” Ukrajnával – a Dnyeper partjánál létrehozott Ukrán Népköztársasággal és annak vezetőjével, Szimon Petlurával – a közös ellenség, a bolsevikok ellen. A Második Lengyel Köztársaság első államfője és az atamán-parancsnok együttműködése nem tartott sokáig: egész pontosan az 1921-es rigai béke törte meg. Két évvel később a Népszövetség is elismerte a Kelet-Galícia feletti lengyel fennhatóságot, és ezzel együtt az ukrán etnosz „felosztottságát” Lengyelország és Szovjet-Ukrajna között.

A negyedik fejezet bizonyoság arra, hogy mekkora különbség húzódik az elvi elgondolások, valamint a tézisek gyakorlati megvalósulása között. Ugyan a II. Rzeczpospolitaiban megszületnek

a kisebbséget védő dokumentumok – így az alkotmány és a nemzetközi szerződések –, amelyek bizonyos jogi garanciákat jelentettek, ám „*az esetek többségében a korabeli lengyel nemzetiségi politika nem a törvények szellemében valósult meg.*”

A soron következő két fejezet főként belpolitikai eseményeket taglal. Elsőként áttekintést kap az olvasó az 1926 májusáig terjedő, parlamentáris időszak politikatörténetéről, valamint az ukránokat érintő lépésekről (katonai és civil telepítések az ukránok és fehéroroszok lakta vidékeken, iskolai törvény), majd az 1930-ig tartó periódus ambivalens kisebbségpolitikája kerül górcső alá, ahol majdhogynem egyszerre van jelen Henryk Józewski „volhíniai kísérlete”, illetve a Kelet-Galíciában zajló, egyenrangúnak nem mondható harc az ukrán nacionalisták és a lengyel államhatalom közt. A politikatörténeti szál az ukrán legális és illegális szervezetek működésével folytatódik, ahol bemutatásra kerülnek a legális és illegális ukrán politikai formációk.

A hetedik fejezet *A normalizáció és a terror árnyékában* címet kapta. A választás találó, hiszen míg az 1930-as évek első egy-két esztendejében feldereng az együttműködés tényleges esélye, addig folyamatosan marad az ukrán nacionalisták terrorista tevékenysége (kivált a lengyel államot ellenséggként kezelő Ukrán Nacionalisták Szervezete, az OUN részéről). Hiába születik meg az 1935-ben az ún. „normalizáció” az UNDO és a lengyel kormány között, ez a részleges kiegyezés számos mulasztás miatt nem hoz valódi megoldást a kialakult helyzetre, főleg az erősebbik, azaz a lengyel fél hibájából.

Henryk Józewski vajda és „az ő Volhíniája” (illetve az itt zajló „kísérlet”) különálló egységet kap a dolgozatban. A vajdaság a korabeli Lengyelország egyik legnagyobb és egyben legelmaradottabb megyéje volt. A központi vezetés úgy döntött, hogy a terület alkalmas egy újfajta nemzetiségi politika tesztelésére. A varsói kormányzatot meglehetősen kompromittálta, hogy a húszas évek gazdasági nehézségei által fellazított politikai terepen igencsak megerősödtek a szélsőbaloldali és ukrán nemzeti jelszavakat hangoztató erők. Cselekedni kellett: így került kinevezésre Józewski, aki őszintén hitt a lengyel-ukrán hosszú távú megbékélésben. Azonban ami 1920-ban Piłsudskinak és Petljurának működött, az a megváltozott politikai és társadalmi környezetben már elképzelhetetlen volt. A kísérlet – azaz a lengyel-ukrán kiegyezés

adminisztratív módon történő elérése – kudarcra elkerülhetetlen volt, ugyanis nem lehetett a kiforratlan nemzeti identitással rendelkező helyi ukrán kisebbség (valójában a kétharmados számbeli többségben levő többség) és a nacionalista beállítottságú többség (valójában főleg az ország más részeiről idetelepített, kisebbséget alkotó bürokraták és telepesek) között olyan kompromisszumot találni, amely mindkét félnek megfelelt volna. A fejezetben bepillantást kapunk arról is, hogy a 20. század első felében hogyan próbálkozik egy közép-európai államhatalom képviselője regionális, az államhoz hű lojalitást felépíteni – mint kiderült, sikertelenül.

A befejező rész Pilsudski tábornagy halálától indít, és a II. világháború kitörésével zárul. Az „ezredesek korszakában” (1935–1939) a hatalmaskodásai nyomán felszínre tört a nyílt asszimilációs politika. A pravoszláv templomok állami elvétele, valamint fizikai megsemmisítése az ukrán etnikai közösség peremén – elrettentő, illetve nyílt asszimilációs céllal –, illetve a felismerés, hogy a lengyelországi ukrán kérdés a nemzetközi politika színpadán másodlagos, derékba törték az ukrán kisebbség eddig is igen gyenge lábakon álló reményeit. Nem beszélve arról, hogy a nemzetközi rendszer egyik országának támogatására, segítségére sem számíthattak: Berlin rajtuk keresztül igyekezett gyengíteni a „szезонаálisnak” tekintett lengyel államot, a bolsevik uralom alatt álló Ukrajna pedig egyáltalán nem viselkedett anyaországgént (még a saját polgáraival szemben sem, lásd a holodomort 1932–1933-ban).

Az lengyelországi szláv kisebbség politikai elitje a húszas, harmincas években alapvetően kétféle módot választott céljai eléréséhez. Az ukrán politikai élet legális része – az UNDO – kénytelen volt elfogadni a II. Rzeczpospolita létét, míg az illegálisan működő OUN folyamatos terror- és szabotázsakcióival meghatározó jelenséggé emelte az ukrán radikális nacionalizmust. De kijelenthetjük, hogy egyik mód sem segítette a hatékony érdekérvényesítést a varsói kormánnyal szemben.

Ha a 20. századi európai kisebbségekről esik szó, a történelem számos esettel igazolja, hogy csupán hangzatos ígérek segítségével – vagy vér és erőszak alkalmazása nélkül – nem érhetőek el tényleges eredmények. A II. világháború előtti lengyelországi ukránság esetében a terrorizmus és a legalizmus módszerét választó politikusok között sajátos kapcsolat alakult ki. Azt ugyanis a

„törvényes úton járók” is érezték, hogy a lengyel kormányzat magatartása nem kedvez a törekvéseiknek: a két világháború közötti Lengyelországban egyetlen egy ukrán nemzetiségű személy sem kapott komolyabb döntéshozói tisztséget, illetve a mintegy 31 kormány egyikében sem találunk ukrán nemzetiségű politikust vagy vajdát. Látni a politikai, társadalmi és gazdasági elnyomást, valami más megoldásra volt szükség. De mit is akart a látszólag kétpólusú elit? Nem mindegy ugyanis, hogy kulturális igényekről (anyanyelvhasználat, saját oktatási rendszer stb.) vagy az autonómia magasabb fokáról (területi autonómia, önálló állam létrehozásának igénye) van-e szó. Azt világosan látnunk kell, hogy még ha a törvényességet képviselő ukrán politikai elit nem is mindig mondta ki, a cél végig a saját állam létrehozása volt. Ennek érdekében pedig hallgatólagosan igenis támogatta az illegális OUN-t, noha jelen voltak azok a hangok is, melyek a békés út mellett szálltak síkra. Ezek közé tartoztak az Osztrák-Magyar Monarchiában szocializálódott és annak politikai hagyományaival rendelkező réteg tagjai.

Összességében elmondható, hogy Lagzi Gábor monográfiája a két világháború közötti lengyelországi ukrán kisebbségről nem csak a közép-európai régiót érintő szakirodalmat gazdagította, hanem mondanivalója, világos üzenete van úgy a határon túli magyar kisebbségekkel foglalkozó szakemberek, mint az azok sorsa iránt érdeklődők számára is. A címben jelzett szelídítés pedig egyértelmű kudarcos eredménnyel zárult. Ugyan a lengyel állam nem az ukránok miatt, hanem a német és a szovjet erőszak nyomán omlott össze 1939 szeptemberében, azonban a gyengeségéhez mindenképpen hozzájárult az ukrán kisebbséggel való méltatlan bánásmód és az ebben gyökerező lengyel-ukrán feszültség.